

DE GRENSMARKEN in het WESTEN

Lotharingen werd in 923 aan het Oostrijk toegevoegd. De westgrens van het Oostrijk verschoof dus naar de westgrens van Lotharingen. Nadat in 843 de Maas als grens gold, moest Karel III de Eenvoudige wijken voor de lotharingische vorsten.

Een natuurlijke grens in het noorden was de hoogvlakte van Artesië, die het bekken van Parijs scheidt van het Maas-Schelde-gebied. De Schelde, van nature uit best verdedigbaar, werd de grens en daarmee werd het Maas-Schelde gebied eigenlijk gesplitst.

De Karolingische koningen van het Westrijk hadden regelmatig gepoogd het Middenrijk naar zich toe te trekken en konden hier en daar op de medewerking van enkele Lotharingische vorsten rekenen. Aan de westzijde ontwikkelde zich het graafschap Vlaanderen. Na hun mislukte expansieplannen tot in Normandië toe, deden zij pogingen in het oosten, over de Schelde heen, die een zwakke hindernis was.

Deze en andere schermutselingen betroffen vooral de clan der Reginaren, de voornaamste en vooral de meest rumoerige in het Schelde-Maas-gebied. De steun die zij genoten vanuit het Westrijk lag steeds in hun onderhandse politiek om Lotharingen bij hun rijk te kunnen voeren. Ook Vlaanderen werd hierbij dikwijls door het Westrijk gesteund.

Ondanks de blijvend gespannen toestand in Lotharingen heeft Otto I (R.936-973) na de dood van aartsbisschop Bruno geen opvolger benoemd. Wel ontwikkelde hij het idee van de **grensmarken**, hoewel hij nog steeds van oordeel was dat de grensgebieden het best konden worden beschermd door de bisschoppen.

Rond 960 is er vrede tussen Oost en West, maar in 980 zijn er wel spanningen. De Schelde is geen reële grens, want hij is eerder gemakkelijk te overschrijden. Toch is er alsdan nog geen mark nodig.

Wanneer de keizer overlijdt, zullen de zonen van Renier III, gesteund door de koning van Frankrijk, geleidelijk hun gebieden heroveren, wat leidt tot een strijd met de keizer, die dan uiteindelijk toegeeft (977).

De graaf van West-Friesland, een vazal van HRR, valt in Waas, Gent en Kortrijk, de Gerulfingen-episode in Vlaanderen. Boudewijn IV herneemt in 1000 Waas, Gent en Kortrijk, en gaat in het offensief in Lotharingen. Een betere verdediging van het Oostrijk dringt zich dan op, wat leidt tot de marken.

De marken werden ingericht om de bedreigingen vanuit het Westen tegen te gaan. Hiertegen verzette zich Boudewijn en later zou hij een deel van deze marken veroveren.

Men mag stellen dat de marken het gevolg zijn van de expansieplannen van de graven van West-Friesland, later gevolgd door het offensief van Boudewijn IV.

Boudewijn IV begint zijn invasie in Valenciennes tijdens de Italiëreis van Otto III (R.996-1002). Naast Kamerrijk en in 1006 verovert Boudewijn de burch van Valenciennes. Otto III laat dit niet toe en komt o.a. Gent veroveren en verwoesten. Uiteindelijk wordt Boudewijn beleend met Valenciennes zowel de stad als de burch (Hendrik II R.1002-1024).

De marken waren gelegen waar de grenzen van het Ardennen-gebied het gebergte verlaten en een zowel onduidelijke als moeilijk verdedigbare grens werden. De verschillende burchten, reeds gebouwd in de tijd der Vikinginvallen en later in de onderlinge oorlogen, gingen nu ten dele fungeren als grensverdediging. Valenciennes en Ename lagen aan een rivier, hun burchten en strategisch centrum werden uitgebouwd en de verdediging in de diepte verbeterd.

In het zuid-westen was het markgraafschap nog voor Kamerrijk gelegen. Overigens was deze stad in het bezit van Arnulf van Vlaanderen.

De Marken Valenciennes en Ename.

De oorsprong en instelling van de mark Valenciennes en Ename is vrij onduidelijk.

Slechts één bron vermeldt dat Arnulf II van Vlaanderen en zijn stiefvader Godfried van Verdun (de Gevangene) mark-graven waren en samen optraden in deze gebieden. Arnulf I was door Otto I uit de stad Kamerijk verdreven, maar kon toch het graafschap Kamerijk behouden.

Godfried van Verdun was een neef van Frederik van Bar, sedert 959 hertog van Opper-Lotharingen. De familie van Ardennen/Verdun was de baas in het Moezelgebied, ter-wijl de Reginaren baas waren in het Maas-Schelde-gebied. Wanneer Wigerich Cunegonde huwde, een dochter van Renier I, zijn deze laatste dan doorgedrongen in het Moezelgebied.

Een samenwerking tussen beide markgraven wordt voor het eerst vermeld in 974 in Henegouwen. Samen vertegenwoordigden ze de keizer en ze vochten samen tegen de opdringerige graaf van Vermandois. Hun macht was even-wel reeds vanaf 977 enigzins afgebrokkeld, toen Renier IV zijn goederen had teruggekregen en hij samen met zijn broer Lambert verdere gebieden gingen veroveren. Wanneer in 985 Godfried was gevangen genomen door de koning van het Westrijk bleven ze toch solidair en onwrikbaar vast besloten niet toe te geven.

Na de dood van Godfried in 995 worden de marken 'opgericht'. Wel was reeds in 959 de mark aan de Schelde ingesteld, wat verplichtingen meebracht voor de hertog van Lotharingen. Dit was niet naar de zin van de 'vorsten', wat tot een opstand leidde.

Waarom werd Ename gekozen? Het was de plaats waar de grote noordelijke handelsweg Maastricht - Tongeren - Tienen - Assche -Kortrijk over de Schelde liep en in de onmiddellijke nabijheid de weg Doornik - Gent lag. (Dhondt)

Als markgraaf voor de mark van Antwerpen werd de schoonvader van de graaf van Vlaanderen, Godfried van Verdun gekozen, en voor de mark van Valenciennes, Arnoul, zoon van de graaf van Kamerijk.

Voor de mark van Ename, een deel van Brabant, de pagus van Chièvres en Biest, werd Herman 'van Ename', zoon van Godfried van Verdun, geduïd. Hij had

daar blijkbaar al enkele bezittingen, zoals Ophasselt, Velzeke, Ruddershove.

Arnulf kon vrij lang stand houden in Valenciennes.

Wanneer Boudewijn IV Valenciennes veroverd in 1006 komt er een reactie van Hendrik II (R.1002-1024), maar verwikkeld in het oosten in de strijd met de Hongaren, geeft hij toe en beleent Boudewijn met Valenciennes, Zeeland, Walcheren en de Vier-Ambachten. In 1020 zijn er nieuwe conflicten tussen beiden, maar ook conflicten meer naar het zuiden, waar Eudes van Champagne het voor het zeggen had.

Dit was een van de redenen voor de opstand van Godfried met de Baard, gesteund door Boudewijn en Dirk van Holland. De keizer gaf toe en beleende Boudewijn met Rijks-Vlaanderen, Walcheren, Zeeland en de Vier Ambachten. Dit betekende overigens ook het einde van het markgraafschap Ename.

Na de opstand van Godfried met de Baard (R. 1044-1056) wordt deze dan toch in zijn functie hersteld en wordt Boudewijn IV erkend voor Rijks-Vlaanderen. Zoon Boudewijn V zet vervolgens een verdere stap in het Oostrijk door met Richilde van Henegouwen te trouwen en zo Vlaanderen met Henegouwen in een personele unie te verenigen, weliswaar ten dele in het Oostrijk gelegen.

Een werkelijk actieve politiek gericht op een versterking van deze Scheldegrens kwam pas tot stand onder keizer Hendrik IV (R.1056-1106). De nood aan een versterking van deze grens volgde uit de vele schermutselingen tussen Oost en West langsheen deze grens.

Na de Investituurstrijd was de macht der bisschoppen van Luik, Kamerrijk en Utrecht duidelijk verminderd maar daarmee was de macht van de regionale graven en hertogen toegenomen.

Burcht van Boussu

Boussu was een belangrijke versterking en de hoofdplaats vaneen *comitatus Bizit*, residentie van de graven, Werner en Ricar, die het beheer van Henegouwen in handen kregen na de verbanning van Renier IV.

De zetel van dit graafschap werd later overgebracht naar Ename. Het land van Aalst werd gerekend aan het graafschap Boussu, onder beheer van de graven van Henegouwen, samen met het zuidelijk deel van het Land van Dendermonde (De Vlaminck).

Na de **Slag van Peronne** (972) waarbij Werner en Ricard sneuvelden, beschikte de keizer er over. Hij gaf aan Godfried van Verdun, de Gevangene, de brabantse delen en de stad Bergen, en het westelijk deel aan Arnold, de graaf van Valenciennes, zoon van graaf Isaac (974). Al vlug moest Godfried zijn deel verdedigen tegen de oprukkende franse koning Lotharius, die hem gevangen nam (984). Hij kwam enkel vrij na de dood van Lotharius in 986.

Godfried liet in Ename een burcht bouwen en stichtte aldaar een kapittelkerk, stelt een markt in en bouwde een kleine haven. In 998 slaagt Renier IV er in Bergen en vervolgens gans zijn graafschap te hernemen. Godfried

sterft in september 1004 en werd begraven in de St.Pietersabdij te Gent.

Zijn jongste zoon, Herman, burggraaf van Verdun en graaf van Dagsburg kwam in het bezit van het Land van Aalst. Bij de **Slag van Hoegaarden** tegen Luik (1013) werd hij gevangen genomen door de graaf van Namen, Albert II. Hij kon vrijkomen op voorspraak van moeder Ermengarde van Lotharingen. Toch bleef hij in conflict met de Reginaren, wat uitliep op de **Slag van Florennes** (12 september 1015). De hierop volgende vrede werd bezegeld met het huwelijk van zijn dochter Mechtild met Renier V (1015). Wanneer Herman zich terugtrok in het klooster, werd Renier V heer van Aalst met inbegrip van het kasteel van Ename.

Het is vrijwel zeker dat andere familieleden van Godfried de Gevangene ook bezittingen hadden in dit land.

In 1046 veroverd zoals bekend Boudewijn V het land van Aalst. In 1048 sluit hij vrede met de graaf van Henegouwen, maar blijft in het bezit van het Land van Aalst en de landen van Dendermonde en Bornem. Hierbij verkrijgt hij ook het kasteel van Ename. Hij stelt dan Rodulf van Gent aan als voogd van het Land van Aalst, Ringoot van Gent als heer van Dendermonde en Volkaard als heer van Bornem.¹

Markgraafschap Ename

Ten laatste in 991 richtte Otto II aan de Schelde-oever ter hoogte van Ename een burcht in, die het centrum werd van een markgraafschap, gelegen aan de westgrens van het Oostrijk. Het markgraafschap strekte zich in het zuiden waarschijnlijk tot aan de monding van de Haine (?) en in het oosten waarschijnlijk tot aan de Dender.

Het grensde in het zuiden aan het markgraafschap Valenciennes en in het noord-oosten aan het markgraafschap Antwerpen.

Het voornaamste doel was de versterking van de westgrens tegenover de opdringerige graaf van Vlaanderen.

De burcht van Ename verving in feite de laat-Karolingische burcht van Biest, een deelgraafschap van Brabant, gelegen aan een kruispunt van wegen, nu Oombergen 19 km ten zuiden van Gent.

Het beheer van de burcht en het markgraafschap Ename werd door de keizer toevertrouwd aan Godfried, graaf van Verdun. Zijn zoon Herman volgde hem rond het jaar 1000 op tot wanneer hij zich terugtrok in 1029. Hierna kwam zijn schoonzoon Renier V van Henegouwen, waardoor het graafschap Henegouwen zich uitbreidde tot aan de poorten van Gent. Boudewijn IV kon dit niet goedkeuren en vernielde de burcht in 1034. Van de keizer verkreeg hij dan de toen strategisch zuidelijke helft van dit markgraafschap, het deelgraafschap Chièvres, grenzend aan het markgraafschap Valenciennes, die hij overigens al bezat.

Een opstand van Boudewijn V tegen de keizer liep voor hem slecht af en hij moest Chièvres en Valenciennes prijsgeven. Hij stelde zich dan maar in 1050 tevreden met de noordelijke helft van het markgraafschap Ename,

¹ Meer hierover in het hoofdstuk RijksVlaanderen

het deel tussen Schelde en Dender. In 1064 stichtte hij het klooster der Benedictinessen op de plaats van de vernielde burcht. De handelsplaats Ename verdween na de 11e eeuw, terwijl aan de overzijde van de Schelde de stad Oudenaarde verrees.

De mark Valenciennes

Oorspronkelijk vormden de gouw Famars in het westen en de *Henegau minor* in het oosten de *Henegau major*. Valenciennes zou later snel belangrijker worden dan Famars en het hele graafschap binnen de grenzen van het archidiakonaat Valenciennes, vormen.

Bij de burcht van Ename liet Godfried een stad bouwen die zich behoorlijk vlug ontwikkelde. Het markgraafschap zou dan een 'belangrijk' deel van Brabant omvatten, de twee westelijke gouwen, zoals door Otto I bepaald.

Boudewijn voelde zich door deze markontwikkeling bedreigd en viel in 1033 Ename binnen en verwoestte de burcht. Tevens nam hij het zuidelijk deel van het markgraafschap in, terwijl Ename zelf aan Henegouwen werd gelaten. In 1047 stelde Boudewijn een ruil voor met Henegouwen voor. Hij zou Valenciennes nemen, en in ruil daarvoor kreeg Herman van Henegouwen/Ename het zuidelijk deel van de mark Ename terug. Met het noordelijk deel bereikte Boudewijn hierdoor een aansluiting aan de mark van Antwerpen. Hij verkreeg hierdoor een meer homogeen gebied.

Zo werd de ganse mark, die Otto I van Henegouwen had afgescheiden, terug bij Henegouwen gevoegd. Later wordt de mark Valenciennes nog wel afzonderlijk vermeld o.a. bij de overdracht van Henegouwen door Richilde aan Luik.

De Duitse keizers hebben eigenlijk nooit de Schelde overgestoken. Ook de Vier-Ambachten hoorden duidelijk bij het Oostrijk en hingen af van het bisdom Utrecht. In die tijd was dit gebied nog volledig 'los' van het vasteland².

Het graafschap Henegouwen daarentegen strekte zich duidelijk over de Schelde uit. Wanneer de personele unie met Vlaanderen werd beëindigd bleef het gebied tussen Schelde en de Scarpe, **de Oosterbant**, bij Henegouwen.

Markgraafschap Antwerpen

Om het markgraafschap Antwerpen bestaan heel wat meer documenten. Het werd ingesteld rond het jaar 1000, waardoor het systeem der grensmarken afgesloten werd in het noorden. Er bleef nog slechts een hiaat tussen de monding van de Dender en van de Dijle (Rupel?).

De precieze uitbreiding is wel omstrepen. Naar alle waarschijnlijkheid ontstond deze uit de gebieden van graaf Ansfried van Taxandrië, die bisschop van Utrecht werd in 995. Zijn gebieden gingen grotendeels over naar het bisdom, maar de keizer bepaalde de verdere verdeling.

Gozelo I, zoon van Godfried van Ename en broer van Godfried II en Herman van Ename werd beleend met Taxandrië door keizer Hendrik II, en was alleszins markgraaf in 1008.

Ook in Antwerpen werd een burcht gebouwd, waarvan overigens de funderingen zouden zijn gevonden in 1883, over een oppervlakte van 200 x 140 meter.

Gozelo overlijdt in 1044. De keizer geeft in 1045 het markgraafschap aan Boudewijn, en dus niet aan de zoon Godfried met de Baard.

In 1055 moest hertog Fredrik van Luxemburg/ Neder-Lotharingen de vesting Antwerpen verdedigen tegen Boudewijn V en Godfried met de Baard. Hij wordt hiervoor beloond met het markgraafschap.

CHRONOLOGIE

1000-1044 Gozelo I kreeg hertogtitel in 1025 na de dood van Godfried van Verdun, en wordt tegelijk markgraaf en hertog
 1043-1055 Boudewijn VI, dus hier geen hertog als markgraaf aangesteld, wordt afgezet in 1055.
 1055-1065 Frederik I van Luxemburg
 1064-1069 Godfried met de Baard
 1069-1076 Godfried met de Bult
 1076-1100 Godfried van Bouillon

Godfried van Bouillon kreeg het als jonge man, maar pas veel later ontvangt hij de titel van hertog van Neder-Lotharingen, hoewel dit volgens sommige auteurs eerder onduidelijk is. Vanaf 1106 kwam het verder naar de nazaten van de graaf van Brabant. Het markgraafschap was dus niet impliciet verbonden aan de titel van hertog van Neder-Lotharingen.

De Mislukking der Marken-Politiek

De onderdrukking van de opstand van Renier III en zijn verbanning (958) bracht keizer Otto I er toe de pagi van het brabant-henegouws gebied om te vormen tot een meer gestructureerd geheel en wel onder de vorm van een grensmark, een hele mutatie. Hierin kreeg de aangeduide markgraaf bevoegdheden om de rust te handhaven. In de zuidelijke mark Valenciennes werd Arnould benoemd. Ten noorden daarvan werd het westelijk deel van het latere Brabant, het land tussen Schelde en Dender als mark met centrum in Ename ingericht. Godfried van Verdun (930-995), later 'de Gevangene' genoemd werd hier in 967 aangesteld. Deze mark bleek de eerste te zijn in het oostrijk die volledig werd uitgebouwd qua militaire structuren was niet zozeer gericht tegen Frankrijk of Vlaanderen, maar eerder bedoeld om de 'gebieden rond Renier III' te pacifiëren.

Alle gebiedsverliezen die de mark zal lijden zijn het gevolg van zowel verwaarlozing van de opdracht als van interne conflicten.

In 1015 wordt Valenciennes al opgeëfferd aan Vlaanderen, omwille van de dreiging van Lambert van Leuven die samen met Renier IV optrok tegen hertog

² Zie hierover het hoofdstuk 'RijksVlaanderen'

Godfried maar werden verslagen in de Slag van Florennes. Boudewijn IV had zich afzijdig gehouden en kreeg dan Valenciennes als beloning.

Tegenover deze mark zal Boudewijn IV van Vlaanderen zich roeren en een eerste maal tegen Valenciennes, waarop keizerlijke strafexpedities zullen volgen, eerst rond 1006. In 1012 geeft Hendrik II dan Valenciennes toch aan Boudewijn en in 1018 geeft hij ook Walcheren.³

In 1046 wordt Godfried met de Baard na zijn eerste revolte in ere hersteld. Hij wordt terug hertog van Opper-Lotharingen, maar eist ook Neder-Lotharingen op die werd toevertrouwd aan Frederik van Luxemburg.

Godfried probeert tevergeefs de koning van Frankrijk Hendrik I in een samenzwering tegen de keizer te betrekken, samen met Boudewijn van Vlaanderen en Dirk IV van West-Friesland. Boudewijn wil eerst zijn zuider-flank dekken en maakt een akkoord met graaf Herman van Henegouwen. Hierbij grijpt een uitwisseling van gebieden plaats. Herman geeft het noordelijk deel van Ename, dit is het gebied tussen Schelde en Dender of de Biest. Daarvoor krijgt hij Valenciennes inclusief burcht en kasselrijen, het zuider deel van de mark van Ename, of het graafschap Chièvres. Vermoedelijk verkoos Herman dit om strategische redenen te aanvaarden, zodat hij vandaar uit geen bedreiging meer kon ondervinden. Toch verzwakte hij zeker zijn positie tegenover Vlaanderen.

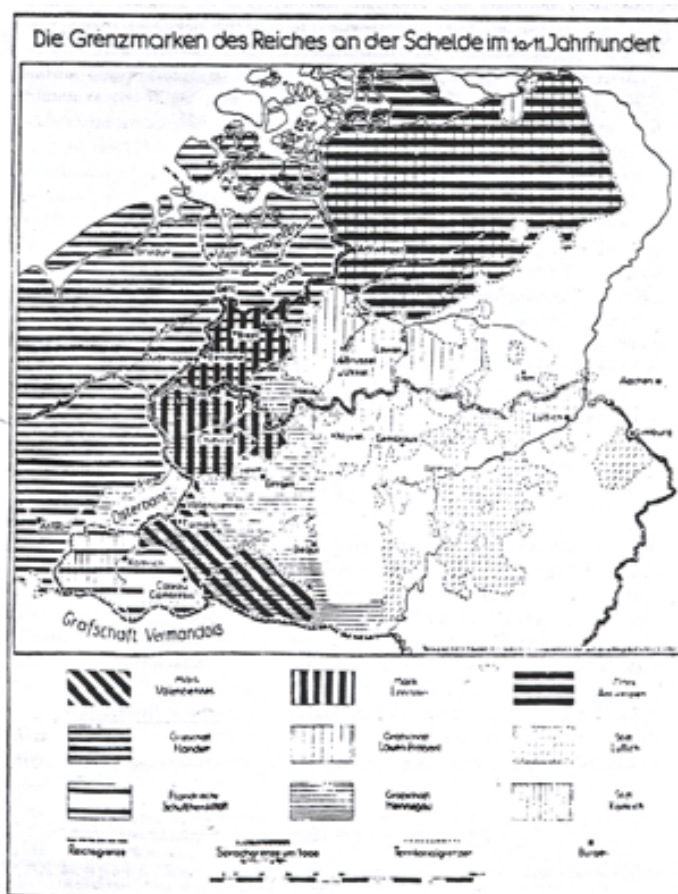
De oorlog volgt hierop waarbij Dirk IV sneuvelt. Godfried onderwerpt zich, maar Boudewijn biedt enige tijd weerstand en onderwerpt zich ook. Van de keizer mag hij Ename behouden (1047), maar moet de mark Antwerpen overlaten aan Frederik van Luxemburg.

Antwerpen werd in 1045 afgesplitst omwille van de interne dreiging door Godfried met de Baard.

Herman betaalde nu de prijs voor het voormalig verlies van Valenciennes, omdat een sterke centrale controle en gezag in het gebied Neder-Lotharingen ontbrak, zodat het gebied Ename-Brabant in de handen komt van een samen-zweerder, Boudewijn van Vlaanderen.

Wanneer in 1050 Herman v.Mons overlijdt, huwt weduwe Richilde Boudewijn V wat tot afhankelijkheid van Henegouwen leidt, of de 'val van Mons'. Wanneer in 1051 Godfried met de Baard 'valt', zal ook Bergen 'vallen' en Luik wordt de eigenlijke grens van het oostRijk. Dit wordt bevestigd in 1057. Na de dood van Hendrik IV (1050), werd tijdens het regentschap van koningin Agnes van Poitou een Landdag gehouden te Keulen (1057). Deze aanvaardde het huwelijk van Boudewijn VI met Richilde, het bezit van Henegouwen door Boudewijn VI en het bezit van RijksVlaanderen door Boudewijn V van Vlaanderen.

Als in 1067 Boudewijn V overlijdt komt het tot een personele Unie Vlaanderen-Henegouwen, door successie van zoon Boudewijn VI. Wanneer deze laatste overlijdt in

Deze kaart is de enige die we in de literatuur vonden die de begrenzing der grensmarken weer geeft. (Ontleend aan Reinhold Hildegard F., 1940)

³ Zie hierover het hoofdstuk 'Keizerlijk Vlaanderen'

De oorspronkelijke graafschappen van Brabant en de vermeende begrenzing van de mark Antwerpen.
(Uit E. Van Mingroot, in Leuven, de beste stad van Brabant, Arca Lovaniensis, 1980)

1070 zal Robrecht de Fries Vlaanderen usurperen en de troepen van Richilde verslaan te Kassel. Onder de verdere dreiging beslist Richilde Henegouwen te infeoderen aan Luik, na akkoord en beslissing van keizer Hendrik IV (Akkoord van Fosses). (Meer hierover in het hoofdstuk Henegouwen)

Bij het overlijden van Godfried met de Bult in 1076 wordt Henegouwen volledig afhankelijk van Luik, zoals was voorzien in het akkoord.

Dit wordt de definitieve mislukking van de Marken-politiek. Bepalende factoren waren de acties van Boudewijn V, het uitwisselingspact met Herman van Henegouwen, de 'afwezigheid' van de hertog van Neder-Lotharingen, Godfried met de Baard, de daaruit volgende zwakke militaire structurering van de mark en het huwelijk van Richilde met de 'vijand'. De mark van Ename is nu aan de 'vijand' en Henegouwen is vazal van Luik.

De nieuwe keizer Hendrik IV was niet sterk Luik-gezind ingevolge haar steun aan vader Hendrik III. Hij beslist in 1106 de titel van hertog van Neder-Lotharingen te geven aan de graaf van Leuven, Godfried I (?-1139; R. 1095-1139), maar Neder-Lotharingen zelf is een sterk verminderde entiteit. De mark bestaat niet meer. De lokale heren hielden verder hun onafhankelijke koers zowel tegenover Vlaanderen als Brabant en hadden daarenboven geen interne conflicten. Chièvres en Enghien hadden wel een goede band met Henegouwen doch konden zich op afstand houden. Zij onderwierpen zich wel aan de hertog waaraan zij zo nodig militaire hulp gaven.